

Демінутивні іменникові деривати в мовнообразній системі українських народних ліричних пісень: семантика, естетика, поетика

ЛЮДМИЛА МИХНО
(Суми)

Словотвірна підсистема української мови достатньо обґрунтована в теоретичному аспекті. Вагомі дослідження у цій галузі здійснили сучасні учені: І.І. Ковалик, Н.Ф. Клименко, О.Н. Безпояско, К.Г. Городенська, В.В. Грещук, П.І. Білоусенко, Є.А. Карпіловська та ін.

На сьогодні постала проблема описати словотвірні засоби окремих фрагментів мовної дійсності. Малодослідженою ділянкою у плані деривації виявляється фольклорно-пісенний дискурс. Натомість „характерною ознакою народнопісенного словника є велика кількість лексем із суфіксами емоційної оцінки” (Єрмоленко 1987: 54). Взагалі словотвірні засоби фольклорно-пісенних текстів (окремі питання) розглядали О.О. Потєбня, С.Я. Єрмоленко, Н.М. Журавльова та ін. Особливості морфологічної будови і словотворення визнані важливими показниками народнопоетичної мови: „Одна з найвиразніших доміант народнопоетичного слова – активне використання суфіксів зменшено-пестливого значення в іменниках, прикметниках, прислівниках” (Данилюк 2010: 136). Інтерес у даному випадку становлять демінутивні іменникові утворення фольклорно-пісенних текстів, які й обрані предметом нашого спостереження. Адже „серед здрібніло-пестливих назв переважають іменники, словотвір яких більш активний, різноманітний порівняно з іншими частинами мови” (Єрмоленко 1987: 54). *Метою* розвідки є описати корпус іменникових дериватів-демінутивів, засвідчених у

фольклорно-пісенному дискурсі. Актуальність обраної проблематики зумовлена тим, що демінутивні одиниці досить широко представлені в українській словотвірній підсистемі. Велика кількість зменшено-пестливих суфіксів вирізняє українську мову з-поміж інших слов'янських мов. Зразком розбудови словотвірної демінутивної суфіксації, зокрема іменникової (і не лише), слугують фольклорно-пісенні тексти. Саме вони як найдавніші пам'ятки усномовної поетичної творчості засвідчують потенційний розвій нашої мови. Словотвірні елементи водночас є показниками суто національно-мовної самобутності – тими мікроодинамиками, з допомогою яких слово набуває специфічно національно-мовного забарвлення. Порівняйте, наприклад: укр. *рученька, рученята, ручечка* – рос. *ручонка, ручишка*; укр. *дівчинка, дівчинонька* – рос. *девочка, девчонка* тощо.

Традиція словесно-образної естетизації споглядуваної картини світу з допомогою зменшено-пестливих словотвірних елементів започаткована і розвинена у фольклорно-пісенному дискурсі. Використання демінутивних форм у народнопоетичному жанрі художньої творчості визначаємо як одну з його основних рис, концептуальних стильових і стилістичних ознак.

Аналіз корпусу словотвірних демінутивних суфіксів, активізованих для творення іменників, що їх засвідчують народнопоетичні тексти як зразки давнього (дописемного) періоду, дає змогу констатувати факт оригінальної природи нашої мови. Уже О.О. Потебня, аналізуючи факти живої мови, відзначав, що функціонування суфіксів часто зумовлене загальним „висвітленням мови” (Потебня 1888 III: 92). В.С. Ващенко, звертаючи, увагу на зменшувальні суфікси як стилістичні явища в українській мові, підкреслював, що, „будучи глибоко народним, цей прийом характерний для живого усного мовлення” (Ващенко 1958: 35).

Іменникові суфікси на означення зменшеності (здрібнілості) та пестливості вказують на а) предмети, що своїми розмірами менші від звичайних предметів; б) маленьких тварин; в) пестливе, лагідне ставлення мовця до названого предмета; г) зневагу, іронію, коли предмет розмірами не зменшений, а в інтонації мовця вираження пестливості відсутнє. У цій функції засвідчені суфікси – *к(а), -к(о), -ок, -очок, -ечок, -очк(а), -иночк(а), -єчк(а), -очк(о), -ечк(а), -єчк(о), -иц(я), -сць, -ц(е), -ик, -чик, -ичок, -ичк(а), -оньк-, -еньк-, -иноньк-, -ен(я), -енят(а), -ат(-ят), -к(о), -ат(-ят) + -очк(о), -усь, -ус(я), -усь(о), -ас(я), -ась(о), -нь, -унь, -ун(я), -унь(о), -ань, -ан(я), -ань(о), -чик, -очок* тощо. За висновками В.С. Ващенка, „дуже широко функціонують зменшувальні суфікси як засоби створення пестливого тону

мовлення, ліричного стилю – широкого, задушевного, емоціонального” (Ващенко 1958: 35).

Аналіз іменників-демінутивів, що активізовані в українських народних піснях про кохання, дозволяє стверджувати факт наявності великої кількості зменшено-пестливих форм (на 1000 слів тексту – 200 одиниць). Ця обставина сигналізує про низку чинників, що зумовлені екстра- та інтерлінгвальними причинами. До екстрачинників, які пов’язуємо з наявним у нашій мові явищем демінутивізації, зараховуємо психоментальний склад етномовоносіїв. Такі риси характеру українців, як сентиментальність, ліричність, задушевність, лагідність тощо, продукують творення мовних / мовленнєвих одиниць для вираження почуттєвості та емоційності. Порівняймо, наприклад, дані словника Л.Г. Скрипник та Н.П. Дзятківської «Власні імена людей» (К., 1996), де до рідковживаного імені Адріан автори подають 25 демінутивних форм (с. 37), до Герасим (Гарасим) – 12 (с. 50), до Орест – 7 (с. 87) до Остап – 9 (с.87). Жіночий іменослів також характеризується значною кількістю зменшено-пестливих утворень. Рідковживані на сьогодні імена зафіксовані з такою кількістю демінутивних варіантів: Глафіра – 7 (с. 131), Даниїла – 9 (с.131), Гелена – 8 (с. 130), Мотрона – 19 (с.163), Євдокія – 25 (с. 137), Домна – 20 (с. 133). Активно використовувані мовцями імена засвідчені зі значною кількістю їх демінутивних варіантів, а саме: Василь – 16 (с. 45), Владислав – 10 (с. 48), Григорій – 18 (с. 53), Олексій – 11 (с. 85), Дарина – 19 (с. 131), Ганна – 56 (с.128), Оксана – 51 (с.167), Лариса – 38 (с.150), Анастасія – 31 (с. 219).

Наведені факти є значним доказом на користь розбудованого в нашій мові корпусу демінутивної іменникової суфіксації.

Іменникові демінутивні похідні розглядаємо відповідно до їх морфологічних показників (родової належності) та суфікса, що бере участь у творенні певної одиниці, також з урахуванням семантики останньої. Це дає змогу систематизовано представити потенційні можливості окремого демінутивного афікса (суфікса), його продуктивність у мові взагалі, у фольклорно-пісенних зразках – зокрема, встановити коло домінантних словотвірних моделей і їх різновидів .

Творення зменшено-пестливих форм іменників – власних найменувань у фольклорно-пісенних текстах відбувається за допомогою суфіксів: *-ус(я)*: Ганнуся (УНП 1964:67), *-ун(я)*: Грицуня (УНП 1964:104), *-н(о)*: Семенко (УНП 1964:89), Степанко (УНП 1964:90), *-к (а)*: Софійка (УНП 1964:88), *-ул(я)*: Ганнуля (УНП 1964: 51), *-очк (о)*: Романочко (УНП 1964: 66), *-ас’*: Михась (УНП 1964: 298), *-ц’ (о)*: Іванцьо (УНП 1964: 201). У народних піснях

також має місце двоступінчате нанизування зменшено-пестливих афіксів: *-ус+еньк- Марусенька* (УНП 1964: 89, 290), *-ас' + еньк(о): Михасенько* (УНП 1964: 298), *-ул'+ к (а) – Ганнулька* (УНП 1964: 21).

Часто використовуваний суфікс *-оньк(а)* в українських народних ліричних піснях спостережений у іменниках жіночого роду з семантикою: 1) просторові поняття: *гіриська* (УНП 1964: 34), *сторонька* (УНП 1964: 87), 2) явища природи: *хмариська* (УНП 1964: 87), 3) рослини: *капустиська* (УНП 1964: 720), *соломонька* (УНП 1964: 29), *кашинька* (УНП 1964: 279), *лозиська* (УНП 1964: 280), 4) зооніми: *худібиська* (УНП 1964: 70), *рибиська* (УНП 1964: 39), *лебедиська* (УНП 1964: 21), 5) абстрактні поняття: *доганиська* (УНП 1964: 54), *розмовиська* (УНП 1964: 27), *правдиська* (УНП 1964: 22), *слависька* (УНП 1964: 22), 277, *принадиська* (УНП 1964: 109(3)), *вечериська* (УНП 1964: 110 (3)), *неслависька* (УНП 1964: 252(3)), *обмовиська* (УНП 1964: 216), *уродиська* (УНП 1964: 243), *суботиська* (УНП 1964: 297), 6) астрономічні поняття: *зіриська* (УНП 1964: 28, 216), 7) назви частин тіла людини: *головиська* (УНП 1964: 29, 44, 109, 110, 278, 280), *бривиська* (УНП 1964: 28, 36), *губиська* (УНП 1964: 28, 42), 8) назви осіб жіночої статі: *дівчиниська* (УНП 1964: 37, 41, 45, 47, 48, 53, 55, 98(13), 99(6), 103, 105, 108(2), 109, 110(2) та ін.), *дівиська* (УНП 1964: 107), *удівиська* (УНП 1964: 280), *сусідиська* (УНП 1964: 67), 9) назви будівель: *корчмиська* (УНП 1964: 59), *хатиська* (УНП 1964: 22, 99), *світлоська* (УНП 1964: 278), 10) назви збірних понять на позначених істот, зокрема людей: *родиниська* (УНП 1964: 52), *громадиська* (УНП 1964: 109), 11) знарядь праці: *косиська* (УНП 1964: 51), 12) назви одягу: *шапоська* (УНП 1964: 39), *хустиниська* (УНП 1964: 109), 13) назви збірних понять на позначених рослин: *дівровиська* (УНП 1964: 278(3)).

Суфікс *-оньк(о)* фіксуємо в іменниках чоловічого роду – 1) назвах осіб за соціальними станом: *козаченько* (УНП 1964: 50, 52), *панонько* (УНП 1964: 98), 2) назвах осіб за родинними стосунками: *тестонько* (УНП 1964: 40), 3) назвах тварин: *соколенько* (УНП 1964: 87), 4) назвах збірних понять: *садонько* (УНП 1964: 297).

Розгляданий суфікс *-оньк(и)* засвідчений і у плюральних іменниках на позначення а) предметів: *воритоньки* (УНП 1964: 109), *цимбалоньки* (УНП 1964: 109), б) абстрактних понять: *чароньки* (УНП 1964: 109) та ін.

Спостереження за мовою ліричних пісень переконує, що найбільш продуктивним є суфікс *-оньк* при творенні іменників жіночого роду, зокрема на позначення рослин, абстрактних понять, назв осіб жіночої статі. Цей суфікс реалізується у досить значній кількості похідних дериватів.

Нараховуємо 13 лексико-семантичних груп іменників жіночого роду з демінутивним суфіксом *-оньк-*.

Привертає увагу лексико-семантична група іменників з аналізованим суфіксом на позначення абстрактних найменувань. Ця група номенів характеризується помітним поетичним забарвленням: розглядані одиниці мають виразний відтінок поетичності, небуденності; аналізована група об'єднує одиниці як з позитивною конотацією (*розмовонька*), так і виразно негативною (*неславонька*, *обмовонька*): завдяки демінутивному суфіксові негативні емоції послаблюються, нейтралізуються. Очевидно, що тут демінутивний суфікс зазнає так званої метафоризації: „зменшувальні афікси надзвичайно гнучкі у своїй здатності метафоризуватись і виступати в кількох стилістичних планах” (Ващенко 1958: 34). Взагалі суфікс *-оньк-* сам по собі, за шкалою інтенсивності оцінки, займає досить високу позицію щодо здатності передавати ступінь позитивних емоцій (пор. *дівчинонька*, *лебедонька*, *бривонька*). Використання цього суфікса в іменниках на позначення негативного явища і відповідно, для створення нейтрально-негативної емоційної оцінки є, по-перше, прикметною рисою української словотвірної системи; по-друге, специфічною рисою українського фольклорно-пісенного словотвору; по-третє, ментальною ознакою сутності українського мовця: його вродженою здагністю опоетизовувати негативні реалії, надавати їм абстраговано-негативного відтінку, але без емоцій ненависті, злості, недружелюбності, осмислювати негатив як неминуче, незворушне явище.

На нашу думку, суфікс *-оньк-* – своєрідний показник естетичного сприйняття дійсності українцями. Цей суфікс надає слову емоційно-експресивного відтінку особливого замилювання (довкіллям, річчю, предметами) (*калинонька*, *лозоньки*, *хмаронька*). Він також сприяє концентрації (опосередковано) емоцій співпереживання, вболівання тощо (*удівонька*), з його участю досягається поетизація зовнішності молодого особи, підкреслюється її приналежність, краса, молодість (*бривонька*, *губонька*). Для розмовної мови використання розгляданого афікса, як правило, не характерне. Зазначена обставина вказує на особливу вагу аналізованого словотвірного елемента у плані його стилістичних функцій і стилістичних можливостей. Суфікс *-оньк-*, активізований у народнопісенному континуумі, становить суттєвий елемент мовної фольклорно-поетичної картини світу українського етносу: є її органічним складником і водночас оригінально-самобутнім засобом словотвірної системи, показником емоційного вираження думки (почуття). Іменникові деривати з афіксом *-оньк* у фольклорно-пісенному дискурсі переконливо сигналізують про

психоментальну сутність характеру українця: мрійливість, лагідність, ліричність натури, що здатна бачити в речах звичайних приємне, красиве, корисне (*хатонька, хустинонька, шапонька* та ін.). Відзначений різновид дериватів засвідчує вроджену здатність українця максимально поетизувати світ до найменших дрібниць. Поетизувати – значить милуватися, захоплюватися, позитивно сприймати, любити...

Суфікс *-еньк (о)* фіксуємо у випадку творення зменшено-пестливих іменників середнього роду, що у прямому значенні називають частини тіла людини: *серденько* (УНП 1964:3959, 100(3), 106 (9), 110, 291, 279, 299), *личенько* (УНП 1964:34, 35, 37).

За допомогою суфікса *-еньк (о)* у народнопісенних текстах моделюються іменники чоловічого роду на позначення: 1) осіб за родинними стосунками: *батенько* (УНП 1964: 26, 89, 100(2)), *зятенько* (УНП 1964: 40), 2) осіб за соціальним станом: *паниченько* (УНП 1964: 35), *козаченько* (УНП 1964: 98(6), 99, 100, 105, 107, 110(3), 11, 297, 299), 3) інші назви осіб: *п'яниченько* (УНП 1964: 35), 4) тварин: *кониченько* (УНП 1964: 35, 71), 5) астрономічних понять: *місяченько* (УНП 1964: 85,87). Найбільш активізованим вважаємо іменники – демінутиви у формі жіночого роду (нараховуємо 11 лексико-семантичних груп), з-поміж них найчастотнішими у кількісному плані є назви осіб та назви гідрооб'єктів. На цю особливість мови народної пісні вказує і Н.О. Данилюк: „Найпродуктивніші суфікси *-еньк-, -оньк-* відзначаються високим рівнем вираження здрібнілості, пестливості. Іменники з такими показниками становлять 60% усіх одиниць” (Данилюк 2010: 137). Демінутивні суфікси – своєрідні показники того, як у народній свідомості формувалося ставлення до тієї чи іншої реалії. Наприклад, суфікс *-еньк-* у словоодиниці *п'яниченько* насамперед підкреслює спічуття, сум з приводу негативних уподобань і звичок, а не осуд, зневагу, презирство. Зменшено-пестливий суфікс пом'якшує, евфемізує негативну реалію.

Зазвичай суфікс *-ечк(а)* використовується для творення зменшено-пестливих та здрібнєлих форм іменників жіночого роду, що позначають: 1) просторові найменування: *стежечка* (УНП 1964: 36, 38,56), 2) природні об'єкти: *річечка* (УНП 1964: 88), 3) назви предметів: *дощечка* (УНП 1964: 33), *кришечка* (УНП 1964: 43), *свічечка* (УНП 1964: 92, 100(2)), *люлечка* (УНП 1964: 44), *нагаєчка* (УНП 1964: 69), 4) назви продуктів харчування, страв: *галушечки* (УНП 1964: 28), 5) зооніми: *пташечка* (УНП 1964: 43, 295), *птичечка* (УНП 1964: 43), *жовтобрюшечка* (УНП 1964: 295), 6) назви істот (людей, їх частин тіла): *душечка* (УНП 1964: 43, 51), *ворожечка* (УНП 1964:

110(2)), *пучечки* (УНП 1964: 111), 7) назви одягу: *сорочечка* (УНП 1964: 89), 8) назв осіб: *подружечка* (УНП 1964: 89), 9) назви рослин: *волошечка* (УНП 1964: 105 (6)).

Суфікс *-ечк(о)* характерний для іменників чоловічого роду, що називають: 1) гідрооб'єкти (власні назви): *Дунаєчко* (УНП 1964: 42).

Лексико-семантичні групи іменників середнього роду з суфіксом *-ечк(о)* об'єднують найменування: 1) гідрооб'єктів: *озеречко* (УНП 1964: 84), 2) предметів, їх частин: *відеречко* (УНП 1964: 66, 84), *ліжечко* (УНП 1964: 14), *сіделечко* (УНП 1964: 30,86), *денечко* (УНП 1964: 84), 3) астрономічних об'єктів: *сонечко* (УНП 1964: 89,92).

Суфікс *-ечк(и)* виступає і у множинних формах – в іменниках чоловічого роду, що вжиті у множині: *василечки* (УНП 1964: 32, 80); в іменниках середнього роду, що вжиті у формі множини: *крилечка* (УНП 1964: 44), *словечка* (УНП 1964: 37); в іменниках жіночого роду, що вжиті у формі множини: *ножечки* (УНП 1964: 64).

Спостережено, що суфікс *-ечк(и)*- реалізується при деривації іменників у формі *pluralia tantum*: *дверечки* (УНП 1964: 45), *ворітечка* (УНП 1964: 43, 258, 259).

Очевидним є те, що суфіксові *-ечк-* властиво виступати у різних родових та числових формах іменників. Це один із найуживаніших демінутивних суфіксів, використовуваних для моделювання зменшено-пестливих форм іменників. Він однаково активний як у мові фольклору, так і в побутовому усномовному вживанні. Зазначеному суфіксові потенційно притаманні можливості створювати емоційно-оцінні, емоційно-експресивні відтінки пестливості, голубливості (*сонечко, крилечка*), ніжності, лагідності, прихильності (*душечка, донечка, подружечка*), замилювання, захоплення красою природи, конотації любові до довколишніх реалій (*річечка, озеречко*). Взагалі лексеми з цим суфіксом вказують на мрійливість, сентиментальність, ліризм як ознаки внутрішнього характеру мовної особистості українця.

Характерний для народнопоетичних текстів суфікс *-еньк(а)* використовується для творення іменників, що позначають: 1) назви частин тіла людини: *ніженька* (УНП 1964: 39, 51, 55), *рученька* (УНП 1964: 39, 46, 48, 54), *душенька* (УНП 1964: 290); 2) назви часових проміжків (днів тижня, частин доби): *неділенька* (УНП 1964: 50), *ніченька* (УНП 1964: 22, 50, 85, 213); 3) назви осіб: *чарівниченька* (УНП 1964:37, 104), *вороженька* (УНП 1964: 108), *матусенька* (УНП 1964:100); 4) назви будівель: *хиженька* (УНП

1964: 99), *колюшенька* (УНП 1964: 291), *стайненька* (УНП 1964: 278); 5) гідрооб'єкти та поняття, пов'язані з водою: *річенька* (УНП 1964: 50, 79, 298), *криниченька* (УНП 1964: 35, 66, 290, 299(1)), *хвиленька* (УНП 1964: 105); 6) назви просторових найменувань: *доріженька* (УНП 1964: 79, 298); 7) назви рослин: *пшениченька* (УНП 1964: 87), *квасоленька* (УНП 1964: 294(2)); 8) назви абстрактних найменувань: *воленька* (УНП 1964: 105 (2)), *неволенька* (УНП 1964: 110); 9) назви тварин: *зозуленька* (УНП 1964: 299); 10) назви одягу: *кошуленька* (УНП 1964: 278).

Суфікс *-ц(е)* традиційно виступає в іменниках середнього роду з семантикою: 1) назви частин будівель: *віконце* (УНП 1964: 43, 58, 60, 71), 2) назви тварин, частин їх тіла: *крильце* (УНП 1964: 40), 3) назви предметів: *відерце* (УНП 1964: 38), *сідельце* (УНП 1964: 109), *весельце* (УНП 1964: 95), 4) назви рослин: *дереvence* (УНП 1964: 79), 5) назви речовин: *пшінце* (УНП 1964: 109).

Суфікс *-ц(я)* – засвідчений і в іменниках, ужитих у множині: *крильця* (УНП 1964: 64, 109), *колінця* (УНП 1964: 109). Активізацію суфікса *-ц(я)* фіксуємо у випадку творення іменників жіночого роду з відтінком пестливості. Як правило, такі словоформи не часто вживані, вони реалізуються в іменниках на позначення осіб за родинними стосунками: *кумця* (УНП 1964: 45), *мамця* (УНП 1964: 46).

За частотністю функціонування суфікс *-ц-* поступається суфіксам *-очк-*, *-ечк-*, однак це аж ніяк не применшує його ваги у народнопісенних зразках, зокрема у плані створення емоційно-виразної, художньо-образної картини світу фольклорного твору. Семантику та конотацію зазначеного афікса окреслюємо так: «особливо пестливе, прихильне ставлення до описуваних реалій» (*сідельце, кумця*) та «невеликий за розміром предмет, який викликає позитивні емоції» (*крильце, віконце*). Розгляданий афікс притаманний однаковою мірою як фольклорно-поетичній традиції слововживання, так і усномовній.

Характерний для україномовної народнопісенної стихії суфікс *-ок* фіксуємо в іменниках чоловічого роду – назвах 1) істот, їх властивостей, характерних ознак: *пареньок* (УНП 1964: 50), *голосок* (УНП 1964: 50); 2) збірних понять (рослин): *садок* (УНП 1964: 24, 25), *лісок* (УНП 1964: 50); 3) одиничних рослин: *кленок* (УНП 1964: 101), *дубок* (УНП 1964: 21); 4) речовини: *медок* (УНП 1964: 101); 5) астрономічних об'єктів: *місячок* (УНП 1964: 93); 6) просторових понять: *бережок* (УНП 1964: 292); 7) предметів: *рушничок* (УНП 1964: 276(2)), *плужок* (УНП 1964: 294). Це доволі ча-

стовживаний суфікс, спостережений і в усному побутовому мовленні українців. Зазвичай фольклорні тексти фіксують такі поширені лексеми з суфіксом *-ок-*, як *голосок, садок, лісок*, а також засвідчують оказіональні утворення: *місячок, бережок*.

Демінутивний суфікс *-очок* реалізують іменники чоловічого роду, що формують такі лексико-семантичні групи: 1) назви частин тіла: *усочок* (УНП 1964: 42), 2) назви явищ природи: *туманочок* (УНП 1964: 110), 3) назви звукових понять: *голосочок* (УНП 1964: 25, 279), 4) назви осіб за родинними стосунками: *синочок* (УНП 1964: 27, 110(2)), 5) назви предметів: *шнурочок* (УНП 1964: 42), *кілочок* (УНП 1964: 81), *плужочок* (УНП 1964: 64), *віночок* (УНП 1964: 51), 6) абстрактні найменування: *видочок* (УНП 1964: 42), *холодочок* (УНП 1964: 73), 7) назви рослин: *дубочок* (УНП 1964: 27, 64, 81), *лісочок* (УНП 1964: 25, 64), *барвіночок* (УНП 1964: 32), *садочок* (УНП 1964: 90), *цвіточок* (УНП 1964: 90), 8) назви гідрооб'єктів: *ставочок* (УНП 1964: 88), 9) назви просторових понять: *ланочок* (УНП 1964: 64).

Для суфікса *-очок* характерна подвійна емоційно-експресивна градація позначення почуттєвості: у більшості випадків він поєднує два демінутивні словотворчі елементи: *-ок + -ок* (пор. *голос – голосок – голосочок*; *син – синок – синочок*); обидва суфікси з властивою їм конотацією взаємодоповнюють, взаємопідсилюють один одного.

Суттєвою ознакою є те, що аналізований словотвірний елемент надає лексемі подвійної конотації: концентрує емоційно-експресивні відтінки голубливості, пестливості, ніжності і водночас душевної теплоти, прихильності (*синочок, голосочок, усочок*).

У лексемах, що пов'язані з концептом «природа» (рослинний світ, об'єкти довкілля тощо), цей афікс спричинює концентрацію емоцій краси, замилування, захоплення довкіллям. У такий спосіб відбувається поетизація природи, естетизація довколишніх реалій; здійснюється словесно-образна реалізація колективного досвіду почуттєвості, що постає як результат споглядання природи, осмислення її принаданості, користі тощо (пор. – *дубочок, лісочок, садочок, барвіночок* та ін., а також *холодочок, ставочок, ланочок*). Отже, афікс (у даному випадку – демінутивний суфікс *-ок*) – засіб і спосіб мовнообразного відтворення емоційного стану етномовця, що узагальнено представлено у фольклорно-пісенній творчості.

Високим ступенем естетичного слововираження відзначаються лексеми *туманочок, усочок* – тому що поєднання основ цих лексем із демінутивними

суфіксом *-очок* тяжіє до okazіональності (відомі лише демінутивні форми *туманець, вусик*).

У народнописенному континуумі суфікс *-очк (а)* активізований у випадку творення іменників жіночого роду, які позначають 1) назви осіб за родинними стосунками: *невісточка* (УНП 1964: 27), *кумочка* (УНП 1964: 62), 2) назви осіб за соціальним станом: *паняночка* (УНП 1964: 33), *панночка* (УНП 1964: 43), 3) назви осіб за родом занять: *шинкарочка* (УНП 1964: 253), 4) назви осіб за віковими ознаками: *дівочка* (УНП 1964: 43), *дівчиночка* (УНП 1964: 105), 5) інші назви осіб: *господарочка* (УНП 1964: 43), *циганочка-рутяночка* (УНП 1964: 106, 107), *циганочка* (УНП 1964: 103(3), 105), 6) астрономічні поняття: *зірочка* (УНП 1964: 43, 100(3)), 7) назви рослин: *капусточка* (УНП 1964: 81), *маківочка* (УНП 1964: 86), *квіточка* (УНП 1964: 59), *каліночка* (УНП 1964: 23), 8) назви тварин: *галочка* (УНП 1964: 4, 68, 213), *голубочка* (УНП 1964: 43), *куріночка* (УНП 1964: 22), *журавочка* (УНП 1964: 256), 9) назви одягу: *свиточка* (УНП 1964: 37), *хусточка* (УНП 1964: 109), 10) назви напоїв: *горілочка* (УНП 1964: 21, 71), 11) назви предметів: *коробочка* (УНП 1964: 75), 12) назви абстрактних найменувань: *правдочка* (УНП 1964: 42), 13) назви музичних інструментів: *скрипочка* (УНП 1964: 69), *сопілочка* (УНП 1964: 22), 14) назва частин тіла: *головочка* (УНП 1964: 253).

Суфікс *-очк(и)* виступає у іменниках жіночого роду, що вжиті у множині: *підківочки* (УНП 1964: 47, 84), *підковочки* (УНП 1964: 52, 83).

Цей афікс у наведених іменникових формах концентрує емоції позитивного змісту з відтінками прихильності, ніжності, інтимності тощо (*невісточка, кумочка, голубочка, сопілочка*). Його використання продукує творення конотованих іменникових дериватів: домінантними конотаціями є «замилування молодістю, красою», «прихильне ставлення до особи», «естетизація предметів побуту», «поетизація довкілля як складника життєдіяльності людини», «оприявлення бажаного, очікуваного», «абстрагування негативної реалії» (*горілочка*).

Стилістично багатоплановий суфікс *-к-* засвідчений у іменниках жіночого і середнього роду. Іменники жіночого роду з суфіксом *-к(а)* представлені такими лексико-семантичними групами: 1) назви частин доби: *нічка* (УНП 1964: 30, 48, 50, 67, 98(2), 101), *ночка* (УНП 1964: 291), 2) зооніми: *рибка* (УНП 1964: 30), 3) назви осіб: *ненька* (УНП 1964: 31), 4) назви частин тіла людини: *ручка* (УНП 1964: 109, 277, 297), 5) назви рослин: *сосонка* (УНП 1964: 101), *травка* (УНП 1964: 63), *яблунька* (УНП 1964: 27), 6) назви одягу:

сірячинка (УНП 1964: 57), 7) назви музичних інструментів: *бандурка* (УНП 1964: 41), 8) назви будівель: *корчомка* (УНП 1964: 60, 294(2)), 9) назви просторових понять: *дорожка* (УНП 1964: 105), *доріжка* (УНП 1964: 86, 276), *нивка* (УНП 1964: 60), *слобідка* (УНП 1964: 61), *борозенка* (УНП 1964: 62), 10) ороніми: *гірка* (УНП 1964: 61). Демінутивізації, а отже, постизації зазнають, без винятку, всі реалії довкілля. Поетизуючи (позитивно сприймаючи, емоційно споглядаючи довкілля, милуючись ним), творці народних пісень висловлювали свої почуття з допомогою мовних форм. Демінутивні словотвірні елементи слугували засобами емоційно-експресивного маркування назв реалій – складників споглядуваної картини світу.

Продуктивний суфікс *-к(и)* реалізується і в іменниках жіночого роду, ужитих у множині: *ягідки* (УНП 1964: 58), *ніжки* (УНП 1964: 19, 100).

Іменники середнього роду з суфіксом *-к(о)* називають частини тіла людини: *личко* (УНП 1964: 23, 34, 46, 61, 99(2)).

Суфікс *-к-* досить поширений у функції демінутивного словотвірного елемента як у фольклорно-пісенних текстах, так і в усному живому мовленні. У похідних утвореннях із словотвірним елементом *-к-* почасти фіксуємо пересічення двох емоційно-оцінних планів: вказівки на зменшеність предмета та пестливо-голубливе, інтимне ставлення до нього (*ручка, сосонка*). Так лексеми *нічка, бандурка, сірячинка* мають яскраво виражений відтінок поетичності, вони засвідчують мрійливість, сентиментальність творців фольклорно-пісенних текстів.

Традиційно суфікс *-ик* виступає у похідних іменниках чоловічого роду. Такі іменники є: 1) назвами тварин: *волик* (УНП 1964:41), *півник* (УНП 1964:78), *коник* (УНП 1964: 38, 51, 110, 276, 278), 2) назвами предметів: *калачики* (УНП 1964: 37), 3) просторовими найменуваннями: *дворик* (УНП 1964: 98), 4) назвами рослин: *дубик* (УНП 1964: 53), 5) явищ природи: *дощик* (УНП 1964: 278).

Відтінок пестливості, ніжності, позитивної налаштованості, лагідності властивий суфіксові *-иц(я)*, який фіксуємо в іменниках жіночого роду на позначення: 1) рослин: *травиця* (УНП 1964: 21, 90), 2) речовини: *водиця* (УНП 1964: 36, 38, 51, 109), 3) осіб жіночої статі: *сестриця* (УНП 1964: 89).

Суфікс *-ець* традиційно активізований для творення нового відтінку у значенні, зокрема, відтінку здрібнілості, в іменниках чоловічого роду. Такі іменники позначають: а) частини одягу: *рукавець* (УНП 1964: 86), б) просторові реалії: *ярець* (УНП 1964: 86), в) рослини, їх частини: *корінець* (УНП 1964: 79, 108), г) назви предметів: *камінець* (УНП 1964: 108).

Суфікс *-ачк(-ячк-)* уживається в іменниках із загальною семантикою: а) частини тіла тварин: *пир'ячко* (УНП 1964: 24, 53), б) предмети: *пруттячко* (УНП 1964:295).

Функціонування демінутивного суфікса *-чик* фіксуємо в іменниках чоловічого роду, що є а) назвами осіб за родом занять: *кравчик* (УНП 1964:24), *купчик* (УНП 1964:24), б) назвами тварин: *голубчик* (УНП 1964: 24, 87), в) назвами одягу: *жупанчик* (УНП 1964: 86).

З допомогою суфікса *-ен(я)* у народнопісенних текстах моделюються іменники на позначення: а) молодих тварин: *каченя* (УНП 1964:45), б) частин тіла людини, що вживаються на позначення коханої особи (дівчини): *серденя* (УНП 1964:49, 206).

Тексти українських народних пісень засвідчують поодинокі (оказіональні) випадки вживання демінутивних суфіксів у іменниках, що позначають просторові реалії: *ярець* (УНП 1964:86). У мові суфікс *-ець* на означення зменшеності чи пестливості засвідчений у словах на позначення предметів: *хлібець* тощо; іменники-демінутиви з просторовою семантикою в основному творяться з допомогою суфіксів *-ок (ярок), -очок (ярочок)*.

Рідковживаними у народних ліричних піснях є демінутивні суфікси *-ушк(а): снігирушка* (УНП 1964: 44), *союшка* (УНП 1964:44), *батюшка* (УНП 1964:44); *-с(я): кумася* (УНП 1964:45).

Суфікс з відтінком пестливості *-ик*, уживаючись послідовно в словах на позначення назв тварин (*коник*), окремих предметів (*корінчик*), частин тіла людини та тварини (*зубик, ротик, хвостик, носик*), у ліричних піснях також засвідчений у слові *дубик*, що кваліфікуємо як явище оказіональне.

Суфікс *-енят (а)* традиційно функціонує в іменникових основах для називання молодих тварин: *каченята* (УНП 1964:45). Оказіональною народно-пісенною моделлю виступає новотвір *гарбузинятко* (УНП 1964:81) – суфікси *-ин + ятк(о)* використаний для творення лексеми на позначення рослини.

Зменшену пестливу форму почасті мають обидва компоненти складного слова-іменника: *вишенька-черешенька* (УНП 1964: 108(2)), *циганочка-рутяночка* (УНП 1964: 106 (1), 107), *нічка-петрівочка* (УНП 1964: 235). Складні зменшено-пестливі іменникові форми в українських народних ліричних піснях пов'язані з їхньою ритмо-мелодійною організацією. В результаті досягається плавність, легкість текстового піснетворення.

Значний корпус демінутивних суфіксів у арсеналі україномовної словотвірної підсистеми і їх різнопланова реалізація у фольклорно-пісенних зразках – показник не лише експресивності, емотивності висловлювання,

свідчення психоментальної сутності особистості, а й показник динаміки мови (мови як системи взагалі і фольклорно-пісенного дискурсу – зокрема). Пор., наприклад: *головка – головочка – головонька; брівки – брівочки – брівоньки; нічка – ніченька; ручка – рученька – рученята; ніжка – ніженька; дівчатко – дівочка – дівчинонька.*

Демінутивні афікси породжують динамізм слововираження; окрім того, вони самі є мікродинамічними одиницями, що здатні створювати макродинамічний контекст. Наприклад:

Ой коли б ти, дівчинонько,
Трошки багатенька,
Взяв би тебе за рученьку,
Повів до батенька!
(УНП 1964: 162).

Помітно, що варіювання демінутивних афіксів у фольклорно-пісенних текстах створює різноплановість народнопоетичного слововираження, змінність описуваних реалій, їх неоднакове колективне оцінювання. Це спричинює динамізм описуваного: динамізм емоцій, почуттів, переживань, динамізм розвитку сюжетно-композиційної лінії фольклорного твору тощо.

Демінутивні суфікси визнані такими елементами мови, які здатні надавати слову (і контексту в цілому) емоційно-експресивного забарвлення. Крім того, вони є показниками суб'єктивної оцінки висловлюваного [див.: Федик 2000: 185-187]. У фольклорі як колективному мистецькому витворі лексеми з демінутивними афіксами слугують засобами національно-мовної (ментально-психічної) оцінки дійсності.

Активізація демінутивних форм – спосіб вираження почуттів (лагідності, мрійливості, голубливості, пестливості, ніжності, замилювання, захоплення), спосіб вираження оцінного ставлення до предмета, спосіб конкретизації деяких його ознак (розміру – з допомогою емоційно-оцінного відтінку зменшеності), водночас демінутиви допомагають виявити внутрішній світ мовноносія (його вдачу, риси характеру, психічні особливості, сформовані, закріплені і збережені в словесно-образних зразках стереотипи сприйняття довколишнього світу.

Український фольклорно-пісенний жанр реалізує максимально естетизовану з допомогою мовнообразних форм дійсність – матеріальну і духовну, що переконливо засвідчують лексико-семантичні групи іменників з демінутивними афіксами. Демінутизація, як мовноестетичне явище, є

універсальною ментальною ознакою мовомислення українців, відповідно – універсальною текстово-образною рисою фольклорного дискурсу. Демінутивізації як мовнообразному засобові членування дійсності піддаються всі без винятку реалії довколишнього світу: як позитивні, так і негативні. У свою чергу демінутивізація тісно пов'язана з естетизацією довколишнього простору з допомогою мовних форм. Вона (демінутивізація) є знаковою величиною: її відсутність неможлива у фольклорному континуумі; вона слугує своєрідним маркером мовнообразної фольклорної картини світу. Демінутивізоване оформлення мовних одиниць – показник естетичного сприйняття, осмислення і словесно-образної матеріалізації емоцій; у результаті фольклорний текстово-образний універсум постає як опетизований фрагмент дійсності.

Аналіз демінутивних іменникових одиниць, що їх фіксують національні фольклорно-пісенні зразки про кохання, з урахуванням їхніх лексико-граматичних характеристик дозволяє констатувати вірогідність таких чинників:

1) значний кількісний склад демінутивних афіксів, використовуваних для творення похідних іменникових дериватів (власних та загальних найменувань) з метою надання їм експресивно-емоційних відтінків та з метою формування традиційних (фольклорно-пісенних) емоційно-оцінних смислів висловлювання в цілому;

2) існування у фольклорно-пісенній мовнообразній традиції слововживання динамічної емоційно-оцінної підсистеми демінутивних іменникових суфіксів;

3) самобутній характер демінутивних афіксів (за різноманітністю вираження, частиномовною належністю, емоційно-експресивною семантикою (конотацією) тощо), що прямо пропорційний самобутності національно-мовної системи (її словотвірної підсистеми);

4) естетичний потенціал демінутивних словотвірних елементів, їх функціональне призначення виконувати роль емоційно-експресивних, оцінних збудників у сприйнятті фольклорно-пісенного тексту.

Потяг до демінутивних мовних форм на означення реалій довкілля вважаємо сутнісною ознакою лінгвальної діяльності етномовців, рисою національно-мовної особистості українців. Зменшено-пестливі афікси слугують засобами мовомисленневої естетизації дійсності; при цьому словотвірні елементи як напівзнакові величини здатні формувати

емоційно-експресивну тональність висловлювання, динамізувати його змістову лінію.

Література

- Білоусенко П.І., Іншакова І.О., Качайло К.А., Меркулова О.В., Стовбур Л.М., 2010, *Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси)*, Запоріжжя – Кривий Ріг.
- Ващенко В.С., 1958, *Стилістичні явища в українській мові*, Харків.
- Горпинич В.О., 2002, *Українська морфологія*, Дніпропетровськ.
- Гуменецька Л.Л., 1958, *Нариси словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст.*, Київ.
- Данилюк Н., 2010, *Поетичне слово в українській народній пісні*, Луцьк.
- Дідківська Л.П., 1976, *Про функціонування демінутивів*, „Мовознавство”, №5, с.8-14.
- Журавльова Н.М., 1987, *Рід іменників у мові фольклору*. „Культура слова”, вип. 39, с.49-52.
- Єрмоленко С., 1999, *Нариси з української словесності (стилістика культури мови)*, Київ.
- Єрмоленко С.Я., 1987, *Фольклор і літературна мова*, Київ.
- Клименко Н., 1998, *Основи морфеміки сучасної української мови*, Київ.
- Плющ М.Я., 1969, *Словотворення та вивчення його в школі*. – Київ.
- Погєбня А.А., 1888, *Из записок по русской грамматике*, III, Харьков.
- Семеренко Г.В., 1992, *Формування української демінутивної суфіксації* „Мовознавство”, №4, с. 51-58.
- Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П., 1996, *Власні імена людей*, Київ.
- Українські народні пісні*, 1964, Київ [УНД 1964].
- Федик О., 2000, *Мова як духовний адекват світу (дійсності)*, Львів.

Diminutive Nominal Derivates in the Vividly-Linguistic System of Ukrainian Folk Lyric Songs: Semantics, Aesthetics, Poetics

The article is devoted the analysis of semantic groups of nouns that have diminutive suffixes in their composition. The author examines the emotional and expressive loading of the diminutive affixes, and their role in the reflection of the ethnic linguistic picture of the world in folklore discourse.

Keywords: *diminutive, understatedly-tender suffix.*

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS
50 EAST LAKE STREET, CHICAGO, ILLINOIS 60607
TEL: (773) 837-3000 FAX: (773) 837-0871

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS
50 EAST LAKE STREET, CHICAGO, ILLINOIS 60607
TEL: (773) 837-3000 FAX: (773) 837-0871

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS
50 EAST LAKE STREET, CHICAGO, ILLINOIS 60607
TEL: (773) 837-3000 FAX: (773) 837-0871

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS
50 EAST LAKE STREET, CHICAGO, ILLINOIS 60607
TEL: (773) 837-3000 FAX: (773) 837-0871

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS
50 EAST LAKE STREET, CHICAGO, ILLINOIS 60607
TEL: (773) 837-3000 FAX: (773) 837-0871

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS
50 EAST LAKE STREET, CHICAGO, ILLINOIS 60607
TEL: (773) 837-3000 FAX: (773) 837-0871

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS
50 EAST LAKE STREET, CHICAGO, ILLINOIS 60607
TEL: (773) 837-3000 FAX: (773) 837-0871

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS
50 EAST LAKE STREET, CHICAGO, ILLINOIS 60607
TEL: (773) 837-3000 FAX: (773) 837-0871

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS
50 EAST LAKE STREET, CHICAGO, ILLINOIS 60607
TEL: (773) 837-3000 FAX: (773) 837-0871

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS
50 EAST LAKE STREET, CHICAGO, ILLINOIS 60607
TEL: (773) 837-3000 FAX: (773) 837-0871

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS
50 EAST LAKE STREET, CHICAGO, ILLINOIS 60607
TEL: (773) 837-3000 FAX: (773) 837-0871

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS
50 EAST LAKE STREET, CHICAGO, ILLINOIS 60607
TEL: (773) 837-3000 FAX: (773) 837-0871